

1.01
396(497.4):331.522"1880/1910"
Prejeto 14. 11. 2003

UDK

Sabina Žnidaršič Žagar*

Ženske na trgu dela : čas sprememb 1880-1910

IZVLEČEK

Članek obravnava vprašanje, kako so se ženske na Kranjskem vključile v nove pogoje na trgu dela in pridobivanja, ki sta jih narekovala postopna uveljavitev kapitalističnega načina dela in industrijska proizvodnja. Analiza na podlagi Poklicne statistike (Berufsstatistik) Avstrijske državne statistike, ki je izhajala po desetletnih splošnih popisih v letih 1880-1910, kaže, da so se ženske na Kranjskem v nove procese intenzivno vključile, da so bile skozi desetletja vedno pogostejše pridobitne tudi v drugih sektorjih gospodarstva ne le v kmetijstvu, da pa so za njih na trgu dela veljali drugačni, posebni pogoji kot za moške. Na to, v kateri gospodarski panogi, poklicu in na kakšen način so bile ženske lahko pridobitne, je bilo močno odvisno od gospodarske razvitosti konkretnega političnega okraja in razmer na trgu delovne sile.

Ključne besede: Avstrija, Kranjska, ženske, zaposlovanje, poklic, statistika

ABSTRACT

WOMEN IN THE LABOUR MARKET OR A TIME OF CHANGES (1880-1910)

The paper deals with the issue of women's integration and adaptation to the new conditions in the market of labour and earning in Carniola, which were dictated by a gradual establishment of a capitalist and industrial production. An analysis has been made on the basis of the occupational statistics (Berufsstatistik) which were published by the Austrian government after the decennial, general censuses between 1880 and 1910. This analysis shows that the women in Carniola participated intensively in the new processes, that the number of earning women increased over the passing decades, not only in agriculture but also in other sectors of the economy, and that special and different conditions, from those of men, were applied to them in the labour market. The economic sector, the occupation and the manner in which women could earn was very much determined by the level of economic development in a given political district, as well as by the situation in the labour market.

Key words: Austria, Carniola, women, employment, occupation, statistics

* Dr., Srednja šola za gostinstvo in turizem, SI-1000 Ljubljana, Preglov trg 9; e-mail: sabina.znidarsic@guest.arnes.si

Ženske so bile vedno nepogrešljive delavke, vendar se je odnos do žensk in njihovega dela močno spremenil v tudi sicer prelomnem 19. stoletju. Proces prehoda v pretežno kapitalistični način dela in industrijske proizvodnje, ki ima svoje korenine v Angliji, je sredi 19. stoletja s približno stoletno zamudo zajel tudi področje avstrijske monarhije in s tem naše kraje. Spremembe na trgu dela in proizvodnje so korenito posegle v naravo in pojavnost ženskega dela. Delo je postalo merljivo, plačljivo, obsegalo je poseben del delavčevega dneva, vedno pogosteje je zahtevalo formalno strokovno izobrazbo ali vsaj priučitev, postajalo je vedno bolj specializirano in ločevano po spolu.

Novi pogoji na trgu dela so ohranjali nekatere tradicionalne značilnosti ženskega dela, prav tako pa so ustvarjali nove. Če je za tradicionalna gospodarstva in načine življenja veljalo, da je žensko delo nepogrešljiv in integralni del ženskih gospodinjskih pridobitnih obveznosti, pa sta se v novem svetu znotraj doma dokončno ločili pridobitnost in potrošnja. Na novo se je sestavila vsebina gospodinjstva kot skupka različnih opravil, povezanih predvsem s porabo (kupljivih) dobrin. Žensko gospodinjsko delo sedaj ni ostalo le tisto delo, ki je nemerljivo in neplačano, ampak je postalo delo, ki neposredno ne prispeva k preživetju družine ali gospodinjske skupnosti. Žensko (gospodinjsko) delo je postalo ne-produktivno. V ženski delokrog je znotraj tradicionalnega gospodarstva sodila cela vrsta opravil, povezanih s pridelavo, predelavo in pripravo hrane, oblačil, obutve, skrbjo za zdravje, nego, telesno ugodje in snago ter, ne nazadnje, za duševno blagostanje članov gospodinjstva. Za ta dela, ki so jih v naši in večini drugih kultur opravljale ženske iz generacije v generacijo, je veljalo, da kar najbolje ustrezajo ženski naravi, oziroma da so tovrstna dela za ženske naravna. Delo, ki ga opravlja ženska-gospodinja, ne zahteva formalne izobrazbe, zato je ne-profesionalno - žensko delo se zdi ob primerjavi s profesionalnim delom (moškega) manj vredno. In ker so se ženske tudi znotraj merljivega dela preživljale z različnimi deli in poklici, povezanimi s tovrstnimi (domnevno) ženskimi opravili, sta se tudi teh poklicev oprijeli stigmi neprofesionalnosti in neproduktivnosti. Posledica (tudi) takega gledanja na žensko delo je bilo tako primerjalno manjše plačilo kot tudi siceršnja podcenjenost del, ki so jih opravljale ženske.

Vir, ki nam omogoča najhitrejši uvid v trenutno žensko delo in ki hkrati nakazuje črte glavnih teženj v načinih preživljanja žensk, so nedvomno državne poklicne statistike. Podatke, narejene po splošnih popisih prebivalstva, so začele evropske države sestavljati v drugi polovici 19. stoletja. Tako se je od leta 1863 izgrajevala tudi podoba avstrijske državne statistike, ki je od leta 1881 med drugimi prinašala podatke o poklicni pripadnosti prebivalstva.¹ Avstrijska državna

¹ Veliki popisi prebivalstva v avstrijski monarhiji so potekali v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. V letih 1863 do 1881 je izhajala državna statistična serija z imenom *Statistische Jahrbuch*, po letu 1881 se je preimenovala v *Österreichische Statistik*, okoli leta 1910 pa postala *Österreichische Statistik, Neue Folge*. Več so o dolgotrajnem razvoju popisov prebivalstva v avstrijski monarhiji pisali: Fran Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Zgodovinsko društvo v Ljubljani, Ljubljana 1939; Lojze Pipp: O zgodovini statistike, ljudskih štetij in popisov prebivalstva. V: Kronika, 1934, str. 195-199, 306-340; Jasna Fischer: O virih za gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1983, str. 31-45; Birgit Bolognese-Leuchtenmüller: Bevölkerungsentwicklung und Berufsstatistik, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750-1918. Wirtschafts- und Sozialstatistik Österreich-Ungarns, Verlag für Geschichte und Politik, Dunaj 1978.

statistika, ki je sicer sodobnikom veljala za vzoren primer državne statistike, pa je v delu, ko obravnava poklicno pripadnost svojega prebivalstva v mnogočem tako posebna, da je njene podatke le težko primerjati s podatki sočasnih poklicnih statistik. Poklicna statistika (*Berufsstatistik*) namreč ni merila zgolj poklicnosti, ampak je bila njena osrednja vsebinska ločnica pridobitnost oziroma pridobitna sposobnost popisanega prebivalstva države. Prebivalstvo je bilo pridobitno ali pa ni bilo, je ali pa ni imelo dejavnosti, s katerimi se je preživljalo, je imelo sredstva za preživljanje ali pa ne, je ali pa ni bilo v položaju, da bi lahko preživel brez neposredne pomoči neke druge fizične osebe. In statistiki je bilo vseeno, ali je bil to morda celo poklic. Prav tako kot poklic, tudi plačilo za opravljeno delo ni bilo merilo pridobitnosti ali nepridobitnosti; med pridobitnimi osebami bomo našli tako take, ki so za svoje delo prejemale plačilo, kot take, ki ga niso, ali pa take, ki so prejemale najrazličnejše podpore, prežitke, rente, pokojnine ali pa so bile nastanjene v različnih zavodih (bolnišnice, zapori, hiralnice ipd.). Ne poklic v današnjem pomenu besede, prav tako ne plačilo za opravljeno delo, pa tudi delo samo ni bilo osnovni kriterij razvrščanja prebivalstva znotraj poklicne statistike, kajti za osebe, ki so po statistiki sicer sodile med nepridobitne, na primer, hišna služinčad, nikakor ne moremo dvomiti, da so za svoje preživetje delale. Osnovni statistični kriterij je bil slej ko prej en sam: samozadostnost posameznika/ce pri zagotavljanju sredstev za lastno preživetje oziroma njena trenutna in neposredna neodvisnost ali odvisnost od neke druge fizične osebe. Struktura² avstrijske poklicne statistike se je iz popisa v popis nenehno spreminjala, dopolnjevala, kar nedvomno kaže na izredno nagel razvoj predvsem nekmetijskih sektorjev gospodarstva v državi in odseva obdobje velikih gospodarskih in družbenih premikov.

Kranjska je bila še daleč v 20. stoletje pretežno agrarna dežela, kar se je kazalo (tudi) na naslednjih dveh ravneh: prvič, v visokih deležih žensk med pridobitnim prebivalstvom dežele in drugič, v visokih deležih pridobitnih žensk znotraj neplačanih in neprofesionalnih, a vendar pridobitnih statusih avstrijske poklicne statistike, predvsem znotraj statusa pomagajočih doma.

² Popisano prebivalstvo države je bilo razvrščeno v posamezne kategorije poklicne statistike po dveh kriterijih: po poklicni in socialni pripadnosti. Prvi je ustrezala posameznikova pripadnost poklicni veji ali poklicu, s katerim se je preživljal, ali je bil preživljan, drugo pa je označeval aktualni socialni status, ki ga je posameznik dosegal v hierarhično urejeni družbi. Na eni strani je bilo pridobitno prebivalstvo, tisti, ki so imeli poklic, s katerim so se preživljali (*Berufstätigen*), na drugi strani pa so bili nepridobitni oz. tisti, ki so jih prvi preživljali. Poklicna statistika je poznala 4 poklicne razrede: razred A, zemljiško in gozdno gospodarstvo; razred B, industrija in obrt; razred C, trgovina in promet; razred D, javne in vojaške službe, svobodni poklici, brez navedbe poklica. Eksplicitno razdelitev na poklicne razrede poznajo zadnji trije popisi: 1890, 1900 in 1910; prejšnja dva popisa te razdelitve še ne poznata. Poklicni razredi so se delili na poklicne skupine, katerih število je s časom naraščalo (v letu 1890 jih je 29, ob popisu 1910 pa 31). Poklicne skupine sestavljajo posamezni poklici oz. vrste poklicev, katerih število je prav tako naraščalo iz popisa v popis (leta 1890 jih je bilo 175, leta 1910 pa 196). Dopolnjevali so se predvsem poklicne skupine in poklici nekmetijskih poklicnih razredov. Prav tako so se dopolnjevali, specializirali pridobitni poklicni statusi; leta 1880 so se pridobitni ločevali zgolj na 2 statusa: v samostojne in na preostale (nadzorniki, upravitelji, delavci). Ob popisu leta 1890 so delili pridobitne že v 4 statuse: samostojne, nameščence, delavce in dninarje; kasneje so iz najmanj določenega statusa delavcev izločili še nove: leta 1900 status pomagajočih družinskih članov, leta 1910 statusa vajencev ter najemnikov in kolonov. Ob popisu leta 1910 je poznala statistika torej že 7 pridobitnih statusov. Nepridobitne osebe so se delile v dva statusa: vzdrževane družinske člane in hišno služinčad.

Tabela 1: *Delež pridobitnih moških in žensk*³

leto popisa	- v %	
	pridobitni moški	pridobitne ženske
1880	57,0	43,0
1890	50,4	49,6
1900	50,6	49,4
1910	50,8	49,2

Tabela 2: *Razporejenost žensk po posameznih pridobitnih statusih* (op. 3)

leto ⁴	- v %					
	samostojne	nameščenske	delavke	dninarke	pom. doma	skupaj
1900	16.9	0.6	13.6	6.7	62.2	100%
1910	28.4	1.4	11.8	4.2	54.2	100%

Do opaznega povečanja deleža žensk med pridobitnimi dežele je prišlo v letih 1880-1890 zaradi vsebinske spremembe znotraj poklicne statistike: v popisnem letu 1880 so vpisovali med vzdrževane osebe vse sorodnike in druge v gospodinjstvu živeče osebe, ki niso imele posebnega, lastnega zaslužka, v poznejših popisih, vse od leta 1890 dalje, pa so opredeljevali kot vzdrževane člane gospodinjstva vse tiste, ki so bili brez glavnega poklica. Delež žensk med pridobitnimi dežele se je povečal skoraj za desetino zato, ker so tiste člane gospodinjstva, ki so sicer tudi v popisnem letu 1880 s svojim delom sodelovali pri pridobivanju sredstev za svoje in skupno preživljanje, vendar za to niso prejeli posebnega plačila, pri popisu leta 1890 prenesli med pridobitne in ne več vzdrževane osebe. Prav to - opravljanje pridobitne dejavnosti, vendar brez plačila - pa je bilo značilno (predvsem) za žensko pridobitnost (tudi) na Kranjskem. Nadpovprečno visoke deleže žensk, tako v državnem in še bolj v evropskem kontekstu, med pridobitnimi osebami Kranjske, moramo slej ko prej pripisati predvsem ohranjanju tradicionalnih vzorcev življenja, preživljanja in (posledično) samozavedanja.

Poklicna skupina, poklic, pridobitni status in kraj bivanja so med seboj povezani

V katerem poklicnem razredu, znotraj katere poklicne skupine in poklica je bila popisana konkretna pridobitna ženska na Kranjskem, vsekakor ni bila stvar njene izbire, ampak slej ko prej posledica kraja, kjer je oseba prebivala. Nedvomno je imela pri tem najpomembnejšo vlogo geografija in tako aktualna gospodarska razvitost kot tradicionalna gospodarska usmerjenost konkretnega prostora. Ženske

³ Österreichische Statistik, Berufsstatistik za leta: 1880 I Band/3 Heft, Dunaj, 1882; 1890 XXXIII/5, Dunaj, 1894; 1900 LXV/4, Dunaj, 1904; 1910 3/5, Dunaj, 1915.

⁴ Tovrstni pregled lahko naredimo le za zadnja dva popisa, kajti v letih 1880 in 1890 statistika še ne pozna posebnega pridobitnega statusa pomagajočih doma. Status so oblikovali prvič ob popisu 1900 tako, da so iz statusa delavcev izločili tisti del prebivalstva, ki je sicer delal in s svojim delom znotraj domačega gospodarstva prispeval k lastnemu preživetju, a za svoje delo ni prejel posebnega plačila.

so bile v večjem številu pridobitne v pretežno kmetijskih političnih okrajih dežele,

kjer je bilo tudi najmanj žensk vpisanih kot vzdrževanih ali kot služkinj. V političnih okrajih, kjer so bila mestna središča in industrijski centri, in (še posebno) v Ljubljani-mestu pa je veljalo, da so bili deleži pridobitnih žensk bistveno pod sočasnimi kranjskimi povprečji, da so bili tako deleži vzdrževanih kot služkinj nadpovprečni. Glede na pridobitni status pa lahko rečemo, da je bil ta bolj odvisen od poklicnega razreda, v katerem je bila ženska pridobitna oziroma od prevladujoče narave in organizacije dela v konkretnem poklicnem razredu. Še enkrat lahko ponovimo, da so bile ženske v našem prostoru, za katerega je bila značilna visoka delovna udeležba in zavest o pridobitnosti, v veliki večini tako glede gospodarske panoge kot socialnega statusa znotraj sveta merljivega dela, 'neizbirčne'; načine svoje pridobitnosti so vseskozi prilagajale trenutnim razmeram in spremembam tako na trgu dela kot v lastnem življenju. V manjši meri so (že) ali z mobilnostjo oziroma selitvijo v različno usmerjene centre ali z izobraževanjem same izbirale poklice in delovne statuse. Da množičnost za ženske v svetu merljivega dela nikakor ni pomenila tudi prednosti, govore podatki, da se je nadpovprečna stopnja ženske pridobitnosti po pravilu povezovala z nižjimi pridobitnimi statusi, najpogosteje s statusom pomagajočih doma. Ugodnejše pridobitne statuse so dosegale ženske pogosteje v tistih političnih okrajih dežele, kjer so bili siceršnji odstotki pridobitnih žensk pod hkratnimi kranjskimi povprečji.

Če poskušamo poiskati na Kranjskem primera, ki opisano najboljše ilustrirata, sta to nedvomno politična okraja Črnomelj in Ljubljana-mesto. Zaradi prevlade kmetijstva, posebne narave in posebne organizacije dela, ki je zahtevala soudeležbo vseh za delo sposobnih članov gospodinjstva, so bile ženske v političnem okraju Črnomelj v vseh opazovanih desetletjih bistveno pogosteje pridobitne kakor ženske drugje na Kranjskem; v vseh popisnih desetletjih sta bili v okraju pridobitni vsaj dve tretjini žensk. Temu ustrezno majhni ali celo zanemarljivi so bili deleži vzdrževanih in služkinj.⁵ Ob nadpovprečnih deležih pridobitnih žensk v političnem okraju Črnomelj je bilo značilno, da so se ženske vpisovale med pridobitne v veliki, dvotretjinski večini kot pomagajoče doma. Bistveno redkeje, kot je to veljalo za sočasna kranjska povprečja, pa so bile pridobitne Črnomaljšanke tudi samostojne. Vendar je ob zadnjem popisu zaznati spremembe: deleži pridobitnih samostojnih žensk v okraju so se občutno povečali in presegli celo tedanja kranjska povprečja; leta 1910 je bila, na račun zmanjševanja števila pomagajočih doma, kar tretjina žensk v okraju vpisana v status samostojnih. Ženske v Črnomlju so svoj pridobitni status prilagajale trenutnim razmeram (predvsem) znotraj družinskih kmečkih gospodarstev; omenjeno povečanje števila samostojnih žensk nakazuje, da so ženske v okraju nadomestile izseljene ali prezaposlene moške. Razmere v obrtnem, (manj) industrijskem, predvsem prometnem, trgovskem in izobraževalnem središču dežele, v političnem okraju Ljubljana-mesto, so bile drugačne; tukaj so bili deleži pridobitnih žensk ves čas najmanjši in šele ob zadnjem popisu leta 1910 je bilo v mestu dobrih 40% vseh žensk tudi pridobitnih.⁶ Ob nizkih deležih pridobitnih je imela Ljubljana-mesto

⁵ V letih od 1890 do 1910 število služkinj v političnem okraju Črnomelj ni doseglo številke 100; leta 1890 je bilo v okraju 80 služkinj, leta 1900 98 in leta 1910 84.

⁶ Podobno nizko udeležbo žensk v svetu merljivega dela nam kažejo tudi druga tedanja evropska

nadpovprečno, skoraj polovico vseh žensk vpisanih med vzdrževane osebe. Prav tako je bil za Ljubljano značilen (relativno) velik delež služkinj. Kako neenakomerno so bile potrebe po ženskih služkinjah razporejene po Kranjski, govori tudi podatek, da je kar vsaka druga služkinja služila v Ljubljani-mestu, vsaka deseta v njeni okolici in komaj vsaka sedemdeseta, na primer, v Črnomlju. So pa Ljubljančanke, čeprav jih je bilo manj pridobitnih kot drugod po Kranjskem, bistveno pogosteje dosegale višje (najpogosteje plačane) pridobitne statuse; neprimerno pogosteje so bile pridobitne kot samostojne,⁷ kot nameščenske⁸ in kot delavke.⁹

V popisnih desetletjih 1880-1910 je tako za avstrijska kot kranjska merila značilno, da je bila večina prebivalstva pridobitna sicer znotraj poklicnega razreda kmetijstvo, razreda A poklicne statistike, da pa so se razmere prav v tem času začele močno spreminjati. Značilni sta bili dve težnji: prvič, da se je število pridobitnega prebivalstva znotraj razreda A skozi desetletja zmanjševalo, da se je prebivalstvo usmerjalo iz kmetijstva v druge sektorje gospodarstva, in drugič, da je bil ta proces 'prestrukturiranja' prebivalstva pri ženskah celo intenzivnejši kot pri moških.

Tabela 3: Razporejenost pridobitnih moških in žensk po poklicnih razredih (op. 3)

leto popisa	razred A	razred B	razred C	razred D	skupaj
1880					- v %
moški	67,4	15,3	10,7	6,6	100%
ženske	74,0	8,1	15,2	2,7	100%
1890					
moški	68,7	16,3	3,8	11,2	100%
ženske	80,8	7,4	2,7	9,1	100%
1900					
moški	66,3	18,2	4,3	11,2	100%
ženske	80,8	7,6	2,1	9,5	100%
1910					
moški	57,2	20,6	6,8	15,4	100%
ženske	70,8	8,5	5,0	15,7	100%

in državna mesta; na Dunaju je bil delež pridobitnih žensk še manjši kot v Ljubljani in je bil ob vseh popisih nižji od 30% vseh Dunajčank.

⁷ Leta 1890, ko je bilo povprečno na Kranjskem le 16,2% vseh pridobitnih žensk vpisanih v status samostojnih, jih je bila v Ljubljani-mestu takih 50,1%, ko se je leta 1910 popravilo kranjsko povprečje za samostojne na 28,4%, je bilo v Ljubljani 52,2% vseh pridobitnih žensk s statusom samostojnih.

⁸ Leta 1890 je imelo na Kranjskem v povprečju le 0,5% pridobitnih žensk status nameščenk, v Ljubljani mestu jih je bilo za 5,8%, leta 1910 je bilo kranjsko povprečje 1,4% nameščenk od vseh pridobitnih žensk, v Ljubljani-mestu pa kar 12%.

⁹ Leta 1890, ko so bile vpisane med delavke še pomagajoče doma, je bilo kranjsko povprečje za delavke 76,7% od vseh kranjskih pridobitnih žensk, v Ljubljani-mestu je bil tedaj delež delavk bistveno podpovprečen: 41,2% pridobitnih Ljubljančank je bilo vpisanih v status delavk, leta 1900, ko so pomagajoči doma izločeni iz statusa delavcev, je bilo kranjsko povprečje 13,6% delavk, v Ljubljani-mestu pa kar 32,7%, leta 1910 je bilo kranjsko povprečje 11,8% delavk od vseh pridobitnih žensk, v Ljubljani-mestu pa je bilo kar 31,5% pridobitnih vpisanih v status delavk.

Poklicni razred A, kmetijstvo

Večina kranjskih žensk se je v desetletjih 1880-1910 res preživljala v poklicnem razredu kmetijstvo;¹⁰ v desetletju med popisoma 1880 in 1890 se je število žensk, pridobitnih prav v kmetijstvu povečalo za več kot polovico - leta 1880 je bilo v kmetijstvu pridobitnih 77.267 žensk, leta 1890 že 123.464 ženske. V manjši meri moramo to povečanje pripisati prej opisani vsebinski spremembi v statusu vzdrževanih družinskih članov (glej str. 4), vendar je imela bistveno pomembnejši vpliv neka druga sprememba v strukturi poklicne statistike. Med nanovo vpisanimi pridobitnimi ženskami v kmetijstvu namreč ne bomo našli toliko kmetic (s statusom samostojnih ali pomagajočih doma), ampak predvsem dninarke. S popisom leta 1890 so iz poklicnega razreda C, trgovina in obrt, oziroma iz poklica *Tagelöhner mit wechselnder Beschäftigung*, ki je pri popisu 1880 leta še združeval vse kranjske dninarice in dninarje ne glede na to, v katerem poklicnem razredu so svoje delo opravljali, izločili vse tiste, ki so se na tak način preživljali v drugih poklicnih razredih. Leta 1890 vpeljejo v poklicni statistiki nov pridobitni status dninarji, v poklicnem razredu C pa so oblikovali posebno poklicno skupino,¹¹ namenjeno tovrstnim dejavnostim za tiste, ki niso opravljale dninarskih del v drugih poklicnih razredih. Prav zaradi te spremembe v strukturi statistike so se deleži žensk, nanovo pridobitnih v kmetijstvu, ob popisu leta 1890 najmočneje povečali prav v tistih političnih okrajih Kranjske, ki sicer niso bili izrazito kmetijski,¹² v političnih okrajih, kjer je bilo kmetijstvo absolutno najpomembnejša gospodarska panoga, pa so bila povečanja občutno manjša.¹³

Prevladujoča značilnost kranjskega kmetijstva je bila primerno majhna družinska kmetija s tradicionalno organizacijo in delitvijo dela, v katero so bili aktivno vključeni vsi za delo zmožni člani gospodinjstva. Produkcija in pridobitnost take mešane kmetije sta bili usmerjeni pretežno v samopreskrbo gospodinjске skupnosti (ponavadi družine). Prav v tem času pa se je zaradi nastajanja in povečevanja povsem novih potreb (šolanje otrok, oblačila, zdravstvene storitve itd.) tudi v teh kmečkih gospodinjstvih začela kazati nuja po ustvarjanju dobička, bolje, po pridobivanju dodatnih denarnih sredstev. Najpogostejši odgovor na pojav in rast novih potreb je bila prezaposlitev (najprej) moških v drugih gospodarskih panogah,

¹⁰ Poklicni razred A, kmetijstvo je doživelo v času popisov 1880-1910 najmanj popravkov; vse od leta 1890, ko uvedejo delitev poklicne statistike na poklicne skupine in vrste poklicev, se je ta razred delil na tri poklicne skupine: 1. poljedelstvo, 2. gozdarstvo in 3. ribolov. Za naše kraje je bila pomembna predvsem prva poklicna skupina, poljedelstvo, ki se je delila na naslednje poklice: A-lastniki v poljedelstvu (teh je pri nas največ), B-najemniki in koloni v poljedelstvu (ta poklic se s popisom 1910 spremeni v enega od poklicnih statusov), C-vrtnarstvo in D-živinoreja, leta 1910 pa je vpeljan še vinogradništvo kot poseben poklic.

¹¹ To je bila poklicna skupina "Häusliche Dienste und Lohnarbeit wechselnder Art", ki je bila vseskozi izrazito 'ženska' poklicna skupina, kot bomo videli v nadaljevanju.

¹² Taki politični okraji so bili na primer: Kranj, kjer je bil indeks porasta pridobitnih žensk v kmetijstvu leta 1890 kar 209, Kamnik z indeksom 377; Kranj beleži ob popisu leta 1900 indeks porasta 209, Kamnik pa celo 389; leta 1910 se deleži žensk v kmetijstvu v Kranju še vedno povečujejo z indeksom rasti 184, v Kamniku z 280.

¹³ Tovrstni politični okraji so bili: Črnomelj, Kočevje, Krško in Postojna.

kjer je delo prinašalo neposredno plačilo. Prav na račun prezaposlovanja moških v drugih gospodarskih panogah lahko pripišemo premike pridobitnih žensk iz statusa pomagajočih doma v status samostojnih. Najizrazitejši tovrstni primer je prav

tični okraj Črnomelj. Kranjsko kmetijstvo je seveda tudi v tistem času poznalo kmetije s specializirano pridelavo ali rejo, namenjeno menjavi. Organizacija dela v takih tržno, menjalno in profitno usmerjenih kmetijskih obratih se je seveda od prvih močno razlikovala. Razlika med obema tipoma kmetijskih obratov se je kazala tudi v tipu delovne sile: v pretežno tržno usmerjenih kmetijskih obratih so večjo potrebo po (sezonski) delovni sili zadostili tudi s tujimi, najetimi in plačanimi delavci in dninarji. Tip tržno usmerjenega družinskega obrata je bil, drugače kot tip samozadostne družinske kmetije, veliko manj 'družinsko podjetje', saj so bili družinski člani, ki niso bili nosilci take dejavnosti, redkeje neposredno vključeni v hierarhični sistem statistično merljivega dela in pridobitnosti. Njihovo preživetje je bilo bolj kakor na samo produkcijo vezano na uspeh pri tržni menjavi. Produkcija in organizacija dela za trg pa sta v takem gospodinjstvu vzpostavljali novo hierarhijo, ki je temeljila na delitvi vlog in nalog med člani gospodinjstva kot 'produktivne' in (zgolj) 'reproduktivne': prve so se lahko realizirale šele na trgu, druge pa so se uresničevale v gospodinjstvu in za neposredne potrebe članov gospodinjstva ter niso bile merljive, saj zaradi zasebne narave niso bile predmet tržne menjave in s tem vrednotenja. V političnih okrajih, kjer so pogosteje poznali (tudi) tržno kmetijstvo, so bili deleži pridobitnih žensk pomagajočih doma podpovprečni, nasprotno pa je bilo nadpovprečno veliko žensk pridobitnih kot delavk in dninark. Med tovrstnimi političnimi okraji prednjači Ljubljana-mesto, kjer se je v letih 1900 in 1910¹⁴ četrtna oziroma petina žensk, pridobitnih v kmetijstvu, preživljala kot delavke.¹⁵ Najeto, plačano delovno silo v kmetijstvu so pogosteje potrebovali še v političnih okrajih: v Kočevju, kjer so nadpovprečni deleži dninark, ne pa tudi delavk, v Kranju in Kamniku, kjer so najemali tako delavke kot dninarke, v Radovljici, kjer so bile pogostejše delavke, in v Logatcu dninarke.

Na Kranjskem so bili znotraj kmetijstva tako moški kot ženske najpogosteje pridobitni znotraj poklicne skupine poljedelstvo. V večini političnih okrajev dežele so bile pridobitne ženske, vpisane v to poklicno skupino, vezane na tak ali drugačen način na poklic lastniki v poljedelstvu. Edina opaznejša izjema na Kranjskem je bil politični okraj Ljubljana-mesto, kjer se je skozi desetletja vedno več pridobitnih žensk ukvarjalo s tržno usmerjenim vrtnarstvom in cvetličarstvom.

Kranjske ženske so se sicer s časovnim zamikom, a vendarle intenzivneje kot moški preusmerjale v druge poklicne razrede (razen v poklicni razred C, trgovina in obrt) oziroma so se vedno pogosteje preživljale v nekmetijskih gospodarskih panogah. Z absolutnimi številkami o pridobitnih moških in ženskah in s številčnimi razmerji med moškimi in ženskami v posameznih nekmetijskih

¹⁴ Leta 1900 je bilo kranjsko povprečje za pridobitne ženske s statusom delavk v kmetijstvu 10,8%, s statusom dninark 7,8%, leta 1910 je bilo povprečno 8,2% delavk in 5,7% dninark.

¹⁵ Statusa delavcev in dninarjev je povezovalo pretežno fizično, ročno delo, med seboj pa sta se razlikovala v načinu plačila; dninarji so imeli t.i. "Zahlpapier", s katerim so imeli sklenjeno posebno razmerje z delodajalcem. V primerjavi z delavcem, je bil dninar na svojega delodajalca bolj 'osebno' vezan in z njim povezan.

poklicnih razredih te teze sicer ne moremo podkrepiti, lahko pa jo opremo na indekse rasti števila pridobitnih žensk in moških v posameznih nekmetijskih poklicnih razredih.

Tabela 4: *Indeks rasti števila pridobitnih moških in žensk (op. 3)*

poklicni razred/leto	moški/indeks	ženske/indeks
poklicni razred B/1880	21209 / 100	8454 / 100
/1910	32960 / 155	13186 / 156
poklicni razred C/1880	14778 / 100	15906 / 100
/1910	10927 / 74	7697 / 48
poklicni razred D/1880	9065 / 100	2893 / 100
/1910	24614 / 271	24196 / 852

Če je za poklicni razred kmetijstva tako za ženske kot za moške veljalo, da so se preživljali najpogosteje v eni poklicni skupini, poljedelstvu, so bile razmere v drugih poklicnih razredih bistveno drugačne. Načeloma velja, da so se ženske preživljale (ali bile celo zaposlene) v vseh poklicnih skupinah in v večini poklicev ostalih treh poklicnih razredov, vendar opazimo, da je bila moška delovna sila bistveno bolj razpršena, oziroma da je bilo moškim dostopnih bistveno več poklicev kot ženskam. Ženske so se znotraj poklicnih razredov industrija in obrt, trgovina in promet, javne in vojaške službe, svobodni poklici, brez navedbe poklica, opazneje preživljale le v nekaterih poklicnih skupinah in poklicih. Skozi desetletja je bil proces osredotočanja žensk na določene poklicne skupine in poklice celo vedno bolj izrazit. Ob pregledu poklicnih skupin in poklicev, znotraj katerih so se pred prvo svetovno vojno preživljale kranjske ženske, opazimo, da so bili to v veliki večini poklici oziroma dela, ki so izhajala iz siceršnjega ženskega delokroga; ženske so se preživljale v nekmetijskih panogah najpogosteje s tistimi deli, materiali in na tiste načine, ki so bili že 'tradicionalno' pripisani ženskam. Lahko bi celo postavili tezo, da so znotraj tradicionalnega gospodarstva ženske opravljale vrsto del, ki so jih z vstopom v svet kapitalistične produkcije profesionalizirale.

Poklicni razred B, industrija, obrt¹⁶

Do največjega porasta števila pridobitnih žensk v poklicnem razredu je prišlo v obdobju med popisoma 1880 in 1890 (od 8454 žensk na 11.274 žensk); v in-

¹⁶ Ker je avstrijska zakonodaja po obrtnem redu iz leta 1859 ločevala industrijo in obrt zgolj po kvantitativnem merilu, ki je določalo, da sodi obrat z manj kot 20 zaposlenimi v obrt, tisti z več kot 20 zaposlenimi pa v industrijo, v statistiki ne moremo ločiti, kdaj je bila oseba pridobitna v obrti in kdaj v industriji. Leta 1883 je obrtna novela natančneje določila vsebino domače obrti ali "hišne industrije"; "S tem pojmom je zakon poimenoval vse tiste obrtno produktivne dejavnosti, ki jih opravljajo ljudje na svojem stanovanju, po krajevnih običajih, kot glavni ali postranski posel, vendar tako, da pri tem ne uporabljajo tuje delovne moči." Ivan Mohorič: Problematika domače obrti v zadnjem stoletju. V: Slovenski etnograf, Ljubljana 1951, str. 11.

dustriji, obrti je na povečanje števila vplivala uvedba obrtne novele iz leta 1883, ki je na novo določila vsebino domače obrti oziroma hišne industrije. Vpliv uveljavitve obrtne novele se je kazal v povečanju samostojnih pridobitnih žensk poklicnega razreda industrija, obrt, kar za moške ni veljalo.

Pri popisih 1890-1910 so se ženske osredotočale le na šest od petnajstih (v letih 1890 in 1900) oziroma na pet od štirinajstih (leta 1910) poklicnih skupin poklicnega razreda industrija, obrt.¹⁷ 'Ženske' poklicne skupine poklicnega razreda B so bile: 1. tekstilna industrija, obrt,¹⁸ 2. papirna in usnjarska industrija, obrt,¹⁹ 3. lesna industrija, obrt,²⁰ 4. živilska industrija, obrt ter 5. industrija, obrt pijač, sladil, prenočevanj in okreplil²¹ in 6. poklicna skupina oblačilna industrija, obrt.²² Tudi znotraj teh poklicnih skupin ženske niso bile enako prisotne v vseh poklicih; v poklicni skupini tekstilna industrija in obrt so bile ženske, na primer, leta 1900 opazneje zastopane le v petih od šestnajstih pokliccev. Med pridobitnimi ženskami v tekstilni industriji, obrti, so imele klekljarice večino; čipkarice so v letih 1890 in 1900 predstavljale kar 40% vseh pridobitnih žensk v poklicni skupini tekstilna industrija, obrt, leta 1910 pa se je njihov delež še povečal na skoraj dve tretjini vseh. Pridobitne ženske v raznih tkalnicah in predilnicah bombaža pa so predstavljale leta 1890 komaj 15%, leta 1900 okoli 40% in pri zadnjem popisu manj kot 30% vseh pridobitnih žensk v poklicni skupini. V poklicni skupini papirna in usnjarska industrija, obrt so bile ženske leta 1900 opazneje zastopane le v enem od osmih pokliccev: v poklicu izdelovalk papirja in lepenke je bilo v letih 1890-1910 pridobitnih več kot 80% vseh žensk, ki so sicer sodile v to poklicno skupino. Podobno je bilo tudi v poklicni skupini lesna industrija, obrt; tu so se ženske v okoli 80% osredotočale na poklic izdelovalk košar in pletenih lesnih izdelkov. Za poklicno skupino živilska industrija, obrt je bilo značilno, da so bile ženske zastopane v relativno največ poklicih: na primer leta 1900 v kar petih od osmih. Pa vendar so po številu izrazito prevladovali ženske, ki so bile pridobitne v poklicu tobačnih delavk; med tobačne delavke je tako sodila v letih 1890 in 1900 skoraj vsaka druga pridobitna ženska te poklicne skupine, leta 1910 pa jih je bilo kar za dve tretjini vseh. Do popisa leta 1910 in sprememb, ki jih je prinesel (op. 21), so bili deleži gostilničark znatni; leta 1890 je bila dobra tretjina pridobitnih žensk poklicne skupine gostilničark, leta 1900 celo slaba polovica vseh. V manjših deležih so bile pridobitne ženske poklicne skupine živilska industrija, obrt še mlinarice, pekarice in mesarice. V poklicni skupini oblačilna industrija, obrt so bili za ženske leta 1900 zanimivi predvsem trije od tedaj osmih pokliccev; izdelovalke perila so imele še pri popisu leta 1890 skoraj dvotretjinsko večino med vsemi

¹⁷ Ob popisu leta 1880 je bil poklicni razred B, ki se je kot tak eksplicitno oblikoval šele s popisom leta 1890, zastopan komaj z dvema poklicema oz. poklicnima vejama: 1. z rudarstvom in plavžarstvom in 2. z industrijo in obrtjo (veliki in mali obrati). Večina kasnejših poklicnih skupin razreda se je izoblikovala s slednjega poklica oz. poklicne veje.

¹⁸ Pri vseh popisih je to poklicna skupina XII.

¹⁹ Pri vseh popisih je to poklicna skupina XIII.

²⁰ Pri vseh popisih je to poklicna skupina XIV.

²¹ Pri popisih leta 1890 in 1900 sta bili to dve poklicni skupini, XV in XVI, leta 1910 pa sta združeni v enotno poklicno skupino živilska industrija, poklicna skupina XV. Pri popisu leta 1910 so priključili poklicni skupini živilska industrija, obrt pretežni del poklicne skupine industrija, obrt pijač, sladil, prenočevanj in okreplil, prenočevanja, vse gostinske obrti pa so preselili kot posebno poklicno skupino v poklicni razred C, trgovina in promet.

²² Pri popisih leta 1890 in 1900 je to poklicna skupina XVII, leta 1910 XVI.

pridobitnimi ženskami poklicne skupine, vendar se je ta pri popisih leta 1900 in 1910 zmanjšala. V letih 1900 in 1910 so bile ženske najpogosteje pridobitne kot krojačice (dobrih 70%), redkeje kot zaposlene v čistilnicah (leta 1900 14,6% vseh, leta 1910 8,5% vseh).

Od dvanajstih kranskih političnih okrajev je bila le tretjina, kjer je bilo prebivalstvo opazneje pridobitno v poklicnem razredu industrija, obrt. V teh političnih okrajih so bili tudi deleži žensk med pridobitnimi nadpovprečni (povprečno je bilo

med vsemi pridobitnimi manj kot tretjina žensk) in so včasih presegali tudi 40% vseh pridobitnih oseb v tem poklicnem razredu. Ljubljana-mesto, Kranj, Ljubljana-okolica, Radovljica in Logatec so bili politični okraji že tradicionalnih, a v tem času pogosto stagnirajočih industrij in obrti, kjer pa so se zaradi raznih razlogov (na mezdno delo navajena delovna sila, omejene možnosti pridobivanja v kmetijstvu itd.) uveljavljale nove industrijske in obrtne veje. Oblačilna in živilska industrija, obrt sta bili zaradi splošnega pomena relativno enakomerno zastopani v vseh političnih okrajih dežele, druge tri oziroma štiri pa so bile skoncentrirane le v nekaj političnih okrajih. Od poklicne skupine oziroma od organizacije in narave dela v njej je bil po večini odvisen tudi pridobitni status ženske; za poklicni razred industrija, obrt so bili na eni strani značilni t.i. plačani statusi, predvsem status delavcev,²³ po drugi strani pa samostojen status.²⁴

Glede na prevladujoče in med seboj dopolnjujoče se načine ženske pridobitnosti v poklicnem razredu industrija, obrt lahko oblikujemo štiri skupine političnih okrajev na Kranjskem:

Prvo skupino bi tako sestavljali politični okraji dežele, ki sta jih med seboj povezovala nadpovprečna deleža pridobitnih žensk, vpisanih v samostojni in pomagajoči status. V političnih okrajih Kočevje, Krško, Novo mesto in Črnomelj je bila večina samostojnih žensk pridobitna v poklicni skupini oblačilna obrt, ali povedano drugače: večina teh žensk je bila samostojnih krojačic in izdelovalk perila. Tudi kot pomagajoče doma so se najpogosteje vpisovale prav tako v poklicno skupino oblačilna obrt, kar daje slutiti, da se je znotraj istega gospodinjstva več žensk skupaj ukvarjalo s šivanjem. Med pomagajočimi doma je bilo do leta 1910 tudi veliko takih, ki so bile vpisane v poklicno skupino živilska industrija, obrt in ki so kot hčerke, žene ali druge sorodnice pomagale okrajnemu gostilničarju.

Drugo skupino lahko sestavimo iz tistih političnih okrajev, kjer so poznali za naše razmere nadpovprečne deleže delavk in dninark. Za delavke v industriji in obrti v političnih okrajih Postojna, Kranj, Litija in Radovljica je bilo značilno, da se je njihovo absolutno število skozi desetletja zmanjševalo, hkrati pa so se te ženske osredotočale na vedno manjše število poklicnih skupin in poklicev. Kot delavke in redkeje kot dninarke so postajale ženske iz Postojne, Kranja in Litije znotraj poklicev, povezanih z volnarstvom, tkanjem platna, predenjem in tkanjem bombaža, prevladujoča delovna sila poklicne skupine tekstilna industrija, obrt. V Radovljici pa so bile ženske prav nasprotno in za Kranjsko izjemno pogosto pridobitne v netipično 'ženskih' poklicnih skupinah in poklicih, na primer, v poklicni skupini kovinska industrija, obrt,²⁵ in v poklicni skupini rudarstvo,

²³ Polovica vseh pridobitnih žensk poklicnega razreda je bila delavk.

²⁴ V letih 1890 in 1900 je bila četrtnina žensk samostojnih, leta 1910 že tretjina.

²⁵ Leta 1890 in 1900 poklicni skupini VI in VII, leta 1910 VI.

plavžarstvo²⁶. Poklicna skupina rudarstvo, plavžarstvo je bila pomembna tudi za delavke v političnem okraju Litija.

V tretjo skupino bi lahko uvrstili politična okraja Ljubljana-mesto in Ljubljana-okolica, saj se od drugih razlikujeta tudi po nadpovprečno velikih deležih delavk, ki so si služile svojo mezdo predvsem v dveh industrijskih obratih, v ljubljanski tobačni tovarni in v tovarni papirja na Vevčah. Deleži delavk so v Ljubljani-mestu in Ljubljani-okolici presežali tri četrtine vseh pridobitnih žensk poklicnega razreda. Kako koncentrirana je bila ženska delavska sila prav v centru Kranjske, pove tudi podatek, da je na primer leta 1910 kar vsaka tretja delavka v deželi prihajala iz prestolnice ali njene neposredne okolice.

V četrto, posebno skupino, bi lahko uvrstili politični okraj Kamnik, kjer se je ženska pridobitnost najpogosteje povezovala z nadpovprečnimi deleži delavk ali pa žensk pomagajočih doma. V političnem okraju Kamnik so bile ženske najpogosteje pridobitne v poklicni skupini lesna industrija, obrt, povečini znotraj poklica izdelovalk košar in drugih lesnih izdelkov. Kot posebnost moramo v to skupino političnih okrajev vključiti še politični okraj Logatec, ki je izstopal iz kranjskih povprečij z nadpovprečno velikimi deleži samostojnih žensk. Samostojne Logatčanke so bile skoraj po pravilu klekljarice, vpisane v poklicno skupino tekstilna industrija, obrt.

Poklicni razred trgovina in promet

Za dejavnosti, povezane s trgovino in prometom, ki so bile del poklicnega razreda C avstrijske poklicne statistike, velja, da so bile za ženske najmanj odprte, da pa najdemo tu zametke nekaterih danes dodobra feminiziranih poklicev. Število žensk se je v poklicnem razredu popravilo šele v popisnem letu 1910, ko so sem prenesli gostinske dejavnosti in poklice, ki so dotedaj sodili v poklicni razred industrija in obrt. Zmanjševanje števila pridobitnih žensk v poklicnem razredu v letih 1890-1900 je bilo značilno za večino kranjskih političnih okrajev; edina prava izjema je bila Ljubljana-mesto. Tu se je število pridobitnih žensk enakomerno povečevalo. Kako zelo je bila Ljubljana trgovsko in prometno središče dežele, pričajo tudi podatki o tem, da je bila leta 1880, ko so v ta poklicni razred sodile še vse deželne dninarice, le vsaka osemnajsta pridobitna ženska dežele, vpisana v ta poklicni razred, Ljubljančanka, v letih 1890, 1900 in 1910 pa je bila že vsaka tretja ženska poklicnega razreda iz Ljubljane-mesta. Tako za Ljubljano-mesto nikakor ni bilo značilno upadanje števila pridobitnih žensk med letoma 1880-1890, kot je to sicer veljalo za vse kranjske politične okraje.

V poklicnem razredu trgovina in promet so bile ženske v večini primerov pridobitne le v dveh poklicnih skupinah.²⁷ V desetletjih popisov se je pomen

²⁶ Vsa popisna leta poklicna skupina IV.

²⁷ Leta 1880 je bilo transportno-trgovskim dejavnostim namenjenih pet skupin poklicev, leta 1890 je bil poklicni razred razdeljen v pet poklicnih skupin in 31 poklicev: poklicna skupina XIX: blagovna trgovina; poklicna skupina XX: denarne in kreditne ustanove, zavarovalnice itn.; poklicna skupina XXI: transport po kopnem; poklicna skupina XXII: transport po vodi; poklicna skupina XXIII: druge trgovske obrti, (šesti poklic je bil poklic mezdnih delavcev in dninarjev z nestalnimi, menjajočimi se deli), leta 1900 je imel poklicni razred šest poklicnih skupin in 34 poklicev (nova je bila XXIV poklicna skupina: hišni posli in dninarji z nestalnim, menjajočimi se deli, 2 poklica), leta 1910 je imel poklicni razred sedem poklicnih skupin in 38 poklicev (novi sta bili poklicna skupina XX: železniški transport

posameznih 'ženskih' poklicnih skupin poklicnega razreda spreminjal, predvsem v povezavi s formalnimi in vsebinskimi spremembami v poklicni statistiki. Leta 1890, ko je štel poklicni razred pet poklicnih skupin, je bila večina pridobitnih žensk zbranih v dveh: vpoklicni skupini blagovna trgovina, kamor je sodilo 22% vseh v poklicnem razredu pridobitnih Kranjic, in v poklicni skupini raznih trgovskih obrti, kjer bomo našli več kot 70% žensk (predvsem na račun hišnih poslov). Leta 1900 sta bili za ženske zanimivi le dve poklicni skupini od petih: poklicna skupina blagovna trgovina, kamor je sodilo dobrih 50% vseh pridobitnih poklicnega razreda, in poklicna skupina hišnih poslov, kjer jih je bilo vpisanih skoraj 40%. Leta 1910 so bile ženske opazneje zastopane v treh od sedmih poklicnih skupin: v poklicni skupini blagovna trgovina, kjer jih je bilo dobrih 37%, v poklicni skupini gostinstvo, z dobrimi 40%, in v poklicni skupini hišnih poslov, v kateri je bilo slabih 16% vseh v poklicnem razredu pridobitnih žensk.

Tudi v razredu trgovina in promet je veljalo, da so bile ženske pridobitne le v nekaterih poklicih 'ženskih' poklicnih skupin; leta 1890 najdemo večino, kar 86% vseh pridobitnih žensk poklicne skupine blagovna trgovina, v petih od štirinajstih poklicev. Ne glede na popisno leto je bilo znotraj blagovne trgovine za ženske najdostopnejše delo v trgovinah z mešanim blagom. Čeprav za čas pred prvo svetovno vojno še ne moremo govoriti o feminizaciji trgovskega poklica, pa so bile prodajalke v špecerijah skoraj že tako pogoste kakor prodajalci (leta 1910 jih je od vseh prodajalcev v špecerijah že 48,3%). Pogostejše kot prodajalci pa so že tedaj bile prodajalke v trgovinah z živili (54,2% žensk od vseh prodajalcev).

Pri izbiri poklica v poklicni skupini transport po kopnem so bile ženske bistveno bolj omejene; ženska pridobitnost se je osredotočala le na en poklic od petih (1890, 1900) oziroma šestih (1910). Kranjice, pridobitne v tej poklicni skupini, najdemo v dejavnostih, povezanih s poštnim, telefonskim in telegrafskim prometom. Poštne uradnice, telefonistke in telegrafistke so predstavljale na primer leta 1890 kar 57,1% vseh pridobitnih žensk v tej poklicni skupini, leta 1900 že 73,7% in ob zadnjem popisu leta 1910 so bile ženske v več kot devetdesetih odstotkih pridobitne prav v teh poklicih. Vsa ta desetletja so predstavljale ženske tretjino vseh zaposlenih v teh poklicih.

V poklicni skupini gostinske dejavnosti, ki je bila preseljena v poklicni razred C šele pri zadnjem popisu leta 1910, so bile skoraj vse ženske (98% vseh v tej poklicni skupini) pridobitne v poklicu gostilne in gostišča. Te ženske, ki jih je bilo na Kranjskem kar 3093, so bile tudi glede na moške v dvotretjinski večini. Če je bila pridobitna ženska v gostilni, vaški oštariji, mestnem pajzlu in v podobnih hramih, zelo običajna pojava, pa jih bomo bistveno redkeje srečali med delovnim osebjem kavarn in podobnih lokalov, ki so veljali za bolj 'šik', tako po izgledu, postrežbi kot po tipu gostov.

V poklicni skupini mezdnih in dninarskih poslov menjajočih se načinov, so se ženske skozi popise vedno bolj usmerjale na poklic samostojni hišni posli, to so bili tisti, ki so opravljali najrazličnejše servisne dejavnosti kot nekakšno obrt. Leta 1890 je bilo takih žensk na Kranjskem 1171 ali slabih 40% vseh v tej poklicni skupini, leta 1900 699 ali dobrih 50% in leta 1910 1015 žensk, ki so predstavljale kar 84,4% vseh pridobitnih v tej poklicni skupini. Vsekakor je bil to izrazito

in XXIII: gostinstvo).

'ženski' poklic, saj so predstavljale ženske vsa desetletja kar štiri petine vseh pridobitnih v tem poklicu. V tem poklicu bomo našli tako perice, likarice, hišne pomočnice, čistilke in druge ženske, ki so prihajale v posamezno gospodinjstvo v bolj ali manj rednih časovnih presledkih in ki niso bile sestavni, celo vzdrževani del gospodinjstva kakšnega pridobitnega gospodarja in ki so za svoje delo prejemale tudi plačilo.

Glede pridobitnih statusov, ki so jih Kranjice dosegale v primerjavi z drugimi poklicnimi razredi prav v poklicnem razredu trgovina in promet, moramo poudariti dvoje: 1. relativno visoka deleža pridobitnih žensk, ki so prav v tem poklicnem razredu dosegale status samostojnih in nameščenk in 2. relativno nizka deleža delavk in pomagajočih doma. Pridobitni status je bil tudi tu v mnogočem odvisen od narave dejavnosti in prevladujočih, uveljavljenih načinov delitve dela (tudi spolne) v posamezni poklicni skupini. V splošnem velja, da so bile ženske najpogosteje samostojne v poklicni skupini blagovna trgovina in v tistem delu poklicne skupine mezdnih in dninarskih poslov menjajočih se načinov, kamor so sodili samostojni hišni posli. Največ samostojnih žensk v poklicnem razredu trgovina in promet bomo našli v prestolnici; vsaka peta samostojna pridobitna ženska na Kranjskem je v letih 1890 in 1900 živela v Ljubljani-mestu, najpogosteje kot lastnica in najemnica trgovine z živili ali mešanim blagom, ali kot ženska, ki se je preživljala z raznimi hišnimi deli. Prav v Ljubljani-mestu pa je bila potreba po hišnih pomočnicah, pericah, likaricah ipd. na Kranjskem največja. V mestu tovrstnih del niso našle zgolj Ljubljančanke, ampak tudi ženske iz njene okolice; od rednih obiskov, na primer, bizoviških peric je bila močno odvisna snažnost ljubljanskega perila. Nameščenske ali uradnice, ki jih tudi sicer najdemo v omembe vrednem številu prav v poklicnem razredu trgovina in promet (in poklicnem razredu D), so vpisane v dveh poklicnih skupinah: v blagovni trgovini in transportu po kopnem. Uradnice v poštnem, telegrafskem in telefonskem prometu so postajale vedno pomembnejše konkurentke moškim; pred prvo svetovno vojno je bilo od vseh tovrstnih uradnikov za tretjino žensk.²⁸ Delavke so v tem poklicnem razredu povečini najemali v blagovni trgovini in gostinstvu. Žensk, pomagajočih doma, je bilo v tem poklicnem razredu relativno malo in večina od njih je pomagala v domačih trgovinah. Leta 1910 se je seveda delež pomagajočih doma bistveno povečal; gostilničarske hčere in žene so bile že kar stereotipna delovna moč v domači gostilni.

Poklicni razred D

Poklicni razred D, ki se ga je pri popisu leta 1890 oprijelo ime razred javnih in vojaških služb, svobodnih poklicev in oseb brez navedbe poklica, je po svoji pestrosti najbolj zanimiv in najbolje odraža za današnji čas nekoliko nenavadno naravo in vsebino avstrijske poklicne statistike. V tem poklicnem razredu so bili poleg raznih državnih uradnikov, vojakov in svobodnjakov vključeni tudi taki, ki ob popisu niso mogli navesti poklica, s katerim se preživljajo, niso pa tudi imeli nikogar, ki bi jih preživljal. V poklicni razred D so bili torej vključeni tudi 'brez-

²⁸ Leta 1890 je bilo na Kranjskem 133 žensk, uradnic na poštnih, telefonskih in telegrafskih postajah; leta 1900 in 1910 244.

poselni', kar pa nikakor ni pomenilo, da so bili tudi nepridobitni - nasprotno, v statistiki so jih vpisovali kar med samostojne pridobitne osebe. Podobno kot tudi prejemnike pokojnin, rent in varovance različnih prevzgojnih, humanitarnih in izobraževalnih ustanov ter podpirance najrazličnejših vrst. Vsi ti so imeli status samostojnih pridobitnih oseb kratko malo zato, ker so bili v procesu pridobivanja sredstev za svoje preživetje ne-odvisni od neke druge osebe, hkrati pa niso stopali v nobenega od predvidenih hierarhiziranih delovnih odnosov z neko drugo fizično osebo. V primerjavi z drugimi poklicnimi razredi, bi lahko razred D označili prej kot za kvartarni za presežni sektor narodnega gospodarstva, kajti njegova naloga je bila "predvsem vzpostavljanje jasnejših ločnic med zgornjimi tremi poklicnimi razredi". (Bolognese-Leuchtenmüller, (1978) str. 116). Glede na spol vključenih pridobitnih oseb, pa za 'ženski' poklicni razred; leta 1880 je bila med pridobitnimi tega razreda le četrtnina žensk, leta 1890 jih je bilo že za dobrih 40%, ob zadnjih dveh popisih pa predstavljajo ženske že skoraj polovico vseh pridobitnih oseb poklicnega razreda D. Skozi vse tridesetletje lahko spremljamo izredno povečevanje števila pridobitnih žensk na Kranjskem prav v tem poklicnem razredu; še posebno velik je bil porast števila žensk med desetletjema 1900 in 1910 (od 14.742 na 24 196 žensk).

Prve profesionalke, posebej izšolane in praktično za poklic izobražene ženske, najdemo prav tu, pa naj so bile profesionalne, izučene porodne babice ali pa učiteljice z državno priznano licenco za poučevanje. Če izločimo iz kar precejšnjega števila pridobitnih Kranjic, ki so se vpisovale v poklicni razred D, take, ki so bile vpisane med 'nepoklicne' poklicne skupine (rentnice, podpiranke itd.), ostane le slaba desetina takih, ki jih lahko prepoznavamo tudi danes kot zaposlene osebe. Ta manjšina žensk (leta 1890 7%, v letih 1900 in 1910 dobrih 9%) je bila pridobitna po večini v dveh poklicnih skupinah: dvorne, državne in druge javne službe²⁹ in v poklicni skupini drugi svobodni poklici.³⁰ V poklicni skupini dvornih, državnih in drugih javnih služb in v poklicni skupini izobraževanje in poučevanje, ki so jo kot samostojno oblikovali leta 1910 z izločitvijo iz prve, je večina teh žensk delovala v treh poklicih: izobraževanje, nižje zdravstveno osebje in duhovščina. Najhitreje se je povečevalo tako število kot delež žensk v učiteljskem poklicu; leta 1890 je bilo tako v poklicu izobraževanje vpisanih nekaj več kot dvesto petdeset žensk, leta 1900 že skoraj petsto, ob zadnjem popisu, ko je postalo izobraževanje in poučevanje samostojna poklicna skupina, sestavljena iz treh poklicev, je bilo učiteljic na Kranjskem že prek tisoč; od teh sta bili dve tretjini nameščenih v ljudskih in mestnih šolah. Ženske učiteljice so že pred prvo svetovno vojno predstavljale polovico vseh učnih moči v deželi in prav učiteljski poklic je eden prvih izmed novih poklicev, ki se že v tem času začne feminizirati. Naraščalo je tudi število žensk v poklicu nižje zdravstveno osebje; število babic in medicinskih sester, zaposlenih v javnih zavodih, se je v obdobju 1890 in 1910 skoraj podvojilo: od približno tristo sedemdesetih na približno šeststo trideset žensk. Brez dvoma so bili že tedaj vsi poklici, povezani z nižjimi medicinskimi deli, skoraj povsem v ženskih rokah. Tako je znotraj medicinske stroke ob strokovni, med zdravnikom - strokovnjakom in medicinsko sestro - njegovo pomočnico, tekla tudi spolna ločnica. Približno petina vseh žensk, vpisanih v to poklicno

²⁹ Leta 1890 je bila to poklicna skupina XXIV, leta 1900 XXVI, leta 1910 pa XXVI in XXVII.

³⁰ Leta 1890 je bila to poklicna skupina XXVI, leta 1900 XXVII in leta 1910 XXVIII.

skupino, pa je pripadala cerkvenemu osebju, raznim cerkvenim redovom, kjer so se kot nune v skladu z redovno usmeritvijo ukvarjale z različnimi poklici (poučevanje, medicinska oskrba in pomoč).

Več kot polovica vseh žensk, vpisanih v poklicno skupino svobodni poklici,³¹ je bila plesalk, glasbenic in podobnih umetnic; tako smo imeli po podatkih avstrijske poklicne statistike leta 1890 le 23 takih umetnic, leta 1900 40 in leta 1910 63. Število žensk, vpisanih v poklice pisateljice, urednice, stenografke, računovodkinje, zasebne tajnice in podobno, je bilo ustrezno majhno, vendar je naraščalo. Očitno je, da so se ženske (lahko) intenzivneje zaposlovale v teh pretežno pisarniških poklicih šele med prvo svetovno vojno in po njej, ko je prišlo do pospešenega razvoja komunikacijskih tehnik in pomembnih premikov v strukturi narodnega gospodarstva.

V nobenem od poklicnih razredov nista bila poklic in pridobitni status vpisane osebe tako neločljivo povezana kakor v poklicnem razredu D. Zaradi pisane družbe, ki se je znašla v tem poklicnem razredu, nikakor ne preseneča, da so ženske prav v tem poklicnem razredu najpogosteje dosegale samostojni pridobitni status, česar pa seveda ne smemo razlagati tako, da so bile te ženske tudi v resnici denarno in tudi drugače najbolj samostojne in v svojem preživetju neogrožene. Prav prevlada žensk v 'siromašnih' poklicih s statusom samostojnih nam pripoveduje neko drugo zgodbo. Večina žensk, vpisanih v poklicne skupine in poklice, poklicnega razreda D, je sodila v 'poklice', ki kažejo na finančno bedo vpisane osebe; skoraj dve tretjini Kranjic, vpisanih v poklicni razred D, je sodilo v poklicno skupino 'živečih od rent in raznih podpor',³² kamor so sodile tudi preužitkarice in raznovrstne podpiranke. Število preužitkaric se je v obdobju med letoma 1890 in 1910 povečalo od slabih osem tisoč na dobrih trinajst tisoč žensk. Bistveno manj žensk v tej poklicni skupini je bilo rentnic; njihovo število se je pri nas nenehno zmanjševalo od dobrih tisoč leta 1890 na slabih petsto leta 1910. Prav tako so ženske prevladovale med živečimi v različnih zavodih;³³ od vseh pridobitnih žensk tega poklicnega razreda jih je dobra desetina živela v raznih zavodih (bolnišnicah, norišnicah, hiralnicah, sirotišnicah), več kot tretjina, leta 1910 pa celo polovica vseh žensk te poklicne skupine, je bila očitno brezdomk (leta 1890 1000 žensk, leta 1910 že 2500). Na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je število najrevnejših žensk na Kranjskem nenehno povečevalo in povsem opravičeno lahko rečemo, da je bila revščina (tudi) na Kranjskem ženskega spola.

Ko so se ženske vključile v nove procese na trgu dela oziroma pridobivanja, so to storile najpogosteje pod drugačnimi pogoji in s pomembno drugačnimi posledicami, kot so veljali za njihove moške kolege. Merljivo, plačano delo je mnogo bolj posegalo v dotedanji način življenja žensk kot moških; nikakor ni bilo nepomembno, ne kje so ženske živele, ne s čim so se pred tem preživljale, kateremu sloju so pripadale njihove družine, prav tako ni bilo nepomembno, koliko so bile stare, so bile tudi matere ali ne, v kakšnem stanu so se trenutno nahajale ipd. Načeloma so se ženske lahko preživljale z delom povsod, kjer je bila potreba po delovni sili, vendar lahko že od začetkov uveljavljanja kapitalističnih odnosov in načinov proizvodnje spremljamo oblikovanje nekaterih zakonitosti, ki imajo danes

³¹ Leta 1890 je bila to poklicna skupina XXVI, leta 1900 XXVII, leta 1910 XXVIII.

³² Leta 1890 je bila to poklicna skupina XVII, leta 1900 XVIII, leta 1910 XIX.

³³ Leta 1890 je bila to poklicna skupina XXVIII, leta 1900 XIX, leta 1910 XXX.

še vedno zaradi svoje stereotipnosti povratno negativne učinke na aktualni položaj žensk v svetu dela: prva zakonitost pravi, da so ženske slabše plačane od moških; druga govori o tem, da se slabše piše poklicem, v katerih prevladujejo med zaposlenimi ženske; po tretji zakonitosti pa vztrajamo pri delitvi del na taka in tista, za katere so že po naravi bolj primerne ženske kot moški.

Sabina Žnidaršič Žagar

WOMEN IN THE LABOUR MARKET OR A TIME OF CHANGES (1880-1910)

S u m m a r y

New conditions in the labour market, which were dictated by the transition into a predominantly capitalist and industrialist production, preserved certain traditional characteristics of women's work as well as creating new ones. Our source for determining the main trends were the occupational statistics which were published by the Austrian government on the basis of the data from the major national censuses taken every decade between 1880 and 1910. In comparison with other contemporary statistics, the Austrian occupational statistics show certain peculiarities, the most important being that, within the censured population, a distinction was made with regards to one's earning status rather than one's working activity or employment.

The most important criterion for defining an individual's earning status, was one's status within the world of hierarchical, measurable work; one's status as an earner was not determined by one's work or the wages received for it; one's earning or non-earning status (dependence, subservience) was measured according to the degree of one's dependence on another earner to whom one was subordinated. In comparison with other parts of the Austrian empire, the percentage of the Carniolan women involved in the world of earning in the period between 1880 and 1910 was above average. However, most of the women's earning was associated with lower, mostly non-professional and unpaid earning statuses; work, though unpaid, is a woman's constant. A high participation of women in the world of hierarchic earning was mainly a consequence of the preservation of traditional patterns of life, which were based on an intensive integration of all capable household members in the breadwinning processes.

With the transition to the modern world where earning and spending are separated, the nature of female paid work started to change. Women joined the trends of the restructuring economy just as intensively as men, though under different conditions; the concept of the so-called female occupations became increasingly established as did the realisation that female work was less valued on the market and that women had smaller and limited career opportunities. In the new world, women most frequently made their living with jobs that were traditionally considered female, such as those related to the production, processing and "distribution" of food, the processing and production of textile, clothing and footwear, health-care, cleaning, upbringing, education, as well as various auxiliary jobs. All these were typically women's jobs. As these jobs were attributed to natural female abilities, they were considered (at best) less professional and, consequently, less valuable. The earning of women mostly depended on the economic situation of their living environment, and on the current situation in the labour market; in areas with richer career opportunities for men, women too had more choice and could participate in the world of earning with a more respected status.

